

SZIKRA DOROTTYA

Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában¹

A kutatások azt jelzik, hogy a jóléti politikák szinte minden területén jelentős változások történtek 2010 óta², nem függetlenül a politikai és jogi intézményrendszer átalakításától.³ A „nagypolitika” és a szakpolitika kapcsolata természetesen elsősorban fentről lefelé működik: a kormányt adó párt(ok) ideológiai elveit alakítja a hatalmon lévő elit konkrét szakpolitikai célokká. Nehezebb azonban ezt a kapcsolatot megtalálni akkor, ha a kormányzó párt ideológiája nehezen megragadható, netán nem egységes, vagy akár a kormányzaton belül is széthúzás van a társadalmi vízió szempontjából. Felmerülhet továbbá, hogy a kormányzati intézkedések nem egy ideológia „lefordításán”, hanem egyéb célok elérésén, például a politikai vezetés anyagi gyarapodásán munkálkodnak elsősorban, vagy például külső nyomásra cselekszenek.

Az alábbi írásban ahhoz a vitához szeretnék hozzájárulni a saját szakterületem, a szociálpolitika szempontjából, hogy vajon a második és a harmadik Orbán-kormány szakpolitikai lépései követtek-e valamiféle egységes ideológiai mintázatot. Mivel a döntéshozó fejébe (sajnos) nem láthatunk bele, az intézkedések konzisztenciáját, ideológiai meghatározottságát a döntéshozók nyilatkozatain, dokumentumokon és szakpolitikai döntéseken keresztül tudjuk vizsgálni. Az alábbiakban ezt fogom tenni a jóléti rendszer egy szűkebb területe, a családpolitika szempontjából. A családpolitika célzott elemzése azért is különösen alkalmas az ideológiák szerepének vizsgálatára, mert ez „átideologizált” szakpolitikai terület.⁴ Családpolitikai döntéseiken keresztül a kormányok gyakran igyekeznek az „erkölcsös viselkedésről”, a „jó társadalomról”, az általuk helyesnek tartott családmodellről a választók széles rétegei felé kommunikálni.⁵

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj program támogatásával készült. Segítségemre voltak továbbá az MTA TK SZI „Posztkommunista tradicionalizmus”, valamint MTA TK „Populizmus a közpolitikában” inkubátor projektjei és az ezek keretében lezajlott szakmai viták.

² Ld. pl. Bohle és Greskovits (2012); Farkas és Ferge (2014); Scharle és Szikra (2015); Szikra (2014); Tausz és Lakner (2016); Ferge (2017).

³ Ld. pl. Ádám és Bozóki (2016); Csillag és Szelényi (2015); Greskovits (2015); Kornai, J. (2015); Körösi (2015); Krasztev és Van Til (2015); Magyar (2013); Tóth (2012).

⁴ Michel and Mahon (2002); Morgan (2006); Korkut and Hande (2011); Saxonberg (2013); Szikra (2010).

⁵ Pedersen (1993); Gauthier (1996); Morgan (2013).

Jelen dolgozathoz Szelényi Iván Csillag Tamással publikált munkáját hívom segítségül.⁶ Ebben a cikkben a szerzők a mellett érvelnek, hogy az orbáni és putyini rendszer számára egyaránt fontos egy sajátos konzervatív ideológia, amelyet „poszt-kommunista tradicionalizmusnak” neveztek el. Tanulmányomban azt a kérdést teszem fel, hogy az orbáni családpolitika vajon megfelel-e a poszt-kommunista tradicionalizmus ideológiájának? Mint azt bizonyítani igyekszem, ez a látszólag gyors „igennel” megválaszolható kérdés mégsem ennyire egyszerű, ha a részleteket vizsgáljuk. A szakpolitikai szintek megkülönböztetése során arra jutottam, hogy míg a *szimbolikus* szintű döntések és kommunikáció egyértelműen harmonizálnak a poszt-kommunista tradicionalizmus ideológiájával, a *konkrét* szint felé haladva távolodnak a döntések attól. Sőt, a konkrét szinten megragadhatunk a poszt-kommunista tradicionalizmusnak ellentmondó szakpolitikai döntéseket is. Tanulmányomban továbbá gender- és osztály-dimenzióra bontom a poszt-kommunista tradicionalizmus ideológiáját és arra jutok, hogy a Fidesz ideológiailag következetlen a szakpolitikák gender-dimenziója tekintetében, míg a társadalom osztály-helyzet szerinti hasítását megingás nélkül viszi végig a családpolitika legapróbb részleteiben is.

A tanulmány három részből áll. Először összefoglalom az Orbán-rezsim szakpolitikáinak ideológiai meghatározottságával kapcsolatos vélekedéseket és ismertetem a poszt-kommunista tradicionalizmus-t, mint az általam választott megközelítési módot. Ezután rátérek a családpolitika változásainak elemzésére. Végül elemzem az orbáni családpolitika alakulását a poszt-kommunista tradicionalizmus szempontjából.

Az ideológia szerepe az Orbán-kormány szakpolitikáiban

Az orbáni szakpolitikák ideológiai meghatározottságával kapcsolatban nézetem szerint három fő irány bontakozott ki a hazai szakirodalomban az utóbbi években. Ezeket pragmatikus, „barkácsoló” és ideologikus megközelítéseknek neveztem el.

Pragmatikus szakpolitika

Az első álláspont szerint az orbáni szakpolitikáknak nincs egyértelmű ideológiai meghatározottsága. Kár is ilyet keresni, állítja például Magyar Bálint, hiszen a 2010 utáni hatalom lépéseit minden területen elsősorban a politikai és gazda-

⁶ Csillag és Szelényi (2015)

sági haszonszerzés motiválta.⁷ Egy ilyen szakpolitikában valóban semmi keresnivalója a társadalomjobbító, ideológiai megfontolásoknak. A *politikai* haszonszerzés azt diktálja, hogy olyan szakpolitikák szülessenek, amelyek a kormányon lévők népszerűségét növelik, és maximalizálják a rájuk adott szavazatokat. Ezen a ponton a „pragmatikus” megközelítés érintkezik azzal a (másik dimenzióban mozgó) elemzési körrel, amely azt állítja, hogy az Orbán-rendszer a populizmus terjedésének és hatalomra-kerülésének, sőt hatalmon maradásának egyik eklatáns példája.⁸ *Gazdasági szempontból* a „pragmatikus” megközelítés hívei szerint az a minden mást felülíró cél, hogy a hatalmi elit és az őt kiszolgáló, lojális gazdasági csoportok felé történjen az állami, illetve az állam által befolyásolt (re)disztribúció.⁹ Amikor az állami döntéseket teljes mértékben ennek a célnak vetik alá, és a gazdasági szereplők az államhatalmat messzemenőig kiszolgálják, akkor beszélnek egyes szerzők „maffiaállamról”.¹⁰ Fontos hangsúlyozni, hogy ha ezt az elképzelést elfogadjuk, akkor nincs helye társadalmi vízióknak és olyan döntéseknek, amelyek a társadalom nem érdekvezérelt, hanem ideológiavezérelt átalakítását tételeznék. Érdekes, hogy a fenti megközelítést korántsem csupán a Nemzeti Együttműködés Rendszerének (NER) kritikusaiktól halljuk. A kormányzatot támogató szűk értelmiségi elit egyik legbefolyásosabb alakja, Láncki András is úgy látja, hogy az Orbán-kormány, helyesen, a politikacsinálás „realista” útjára lépett, amely a „hatalomról és a vezetésről” szól és ahol „[a] politika sajátos, nem ideologikus törvényszerűségeknak engedelmeskedik”.¹¹

„Barkácsoló” vagy „bricolage” szakpolitika

A második megközelítés elfogadja a pragmatikus, érdek-vezérelt megfontolások jelenlétét az orbáni szakpolitikákban, de úgy látja, hogy az ideológiáknak is jelentős szerepe volt a 2010 utáni döntésekben. Ezt az álláspontot képviseli például Körösi (2015), aki úgy fogalmaz, hogy „Orbán politikáját mindig a politikai pragmatizmus és ideologikusság, vízió és pragmatizmus sajátos ötvözte jellemelte”.¹² Carstensen (2011) alapján „bricolage”, „barkácsoló” politikának nevezi azt a gyakorlatot, ami „a különböző paradigmákból származó eszmék alkotóelemeinek az összeszövését jelenti” és ami „a közpolitikák heterogén kész-

⁷ Magyar (2013).

⁸ Ld. pl. Mudde (2016, 2017); Müller (2016).

⁹ Csillag és Szelényi (2015), illetve Szelényi (2015) a források újraosztásának új, ún. prebendális módját nevezik meg, mint a 2010 utáni hatalom gazdaságpolitikájának egyik jellemzőjét.

¹⁰ Magyar (2013).

¹¹ Mándi (2015: 26-27.)

¹² Körösi (2015: 415)

letét hozza létre”.¹³ Amikor pár évvel ezelőtt elemeztem az első Orbán-kormány szociálpolitikáját,¹⁴ magam is arra a következtetésre jutottam, hogy a „polgári-konzervatív” retorika mögött, a szakpolitika szintjén eklektikus a kép. Közelebről vizsgálva a nyugdíjrendszer, valamint a családpolitika és a munkanélküli ellátások 2010 és 2014 közötti változását azt tapasztaltam, hogy az államközpontú (etatista), neoliberális és konzervatív ideológia egyaránt megragadható az orbáni reformokban. Az egységesítő, mögöttes paradigmát valaminek a hiánya adta: a szociálpolitikai döntésekből feltűnően hiányzott az a szociáldemokrata vagy akár kereszténydemokrata elem, amely az egyenlősítés vagy a legkiszolgáltatottabbakkal való szolidaritás irányába mutatott volna.

Ideológiailag vezérelt szakpolitika

A harmadik megközelítés szöges ellentétben áll az első, „pragmatikus” elmélettel. Az ezt leghatározottabban képviselő Csillag és Szelényi szerint az általuk „menedzselte illiberális demokratikus kapitalizmusként” definiált 2010 utáni rendszer – éppen, mivel elektív demokráciáról van szó – nem nélkülözheti a széles tömegek támogatása érdekében megalkotott *konzisztens és népszerű ideológiát*, amelyet a szerzők „posztkommunista tradicionalizmusnak” neveznek. Szerintük a kormánypártok éppen a széles tömegek érzéseire rezonáló ideológia segítségével tudnak hosszú távon hatalmon maradni. A posztkommunista tradicionalizmus Csillag és Szelényi szerint nem csak Magyarországon, de például a 2000-es évek putyini Oroszországában és a Lech Kaczyński által vetetett Jog és Igazságosság Párt lengyelországi regnálásának időszakaiban is fontos szerepet játszott, játszik. Ez az ideológia a hagyományos konzervatív értékekre, az „isten, haza, család” hármására épít, ugyanakkor számos elemében elrugaszkodik attól, és szélsőséges irányba megy, hasonlóan az Egyesült Államokból ismert Tea Party mozgalomhoz, amelyre például az is jellemző, hogy mozgósítja az embereket a népszerűtlen kisebbségekkel szemben (pl. bevándorlók, melegek). A számos hasonlóság mellett a legfontosabb különbség az amerikai és a kelet-európai variáns között az, hogy míg az előbbi elveti az erős, beavatkozó államot, a poszt-kommunista változat kifejezetten *etatista*, méghozzá „nem csupán szociális-, de gazdaságpolitikai téren is”.¹⁵

A posztkommunista tradicionalizmus ideológiájának Szelényiéék által megfogalmazott legfontosabb ismertetőjegyeit az alábbi táblázatban foglaltam össze:

¹³ Ibid.

¹⁴ Szikra (2014)

¹⁵ Csillag és Szelényi (2015: 26-27)

1. táblázat. A posztkommunista tradicionalizmus legfontosabb jellemzői

- Parlamenten kívüli akciókat kezdeményez olyan konzervatív ügyek mentén, mint az abortusz vagy a melegjogok korlátozása
- Markánsan elválasztja egymástól a „munkásokat” és a „munkátlanokat”, a „szorgalmasakat” és a „lustákat”
- Minden támogatást megvon az „érdemtelen” szegényektől, akiket a „munkátlanokkal” azonosít
- Bevándorlás-ellenes, és ellenzi a pozitív diszkriminációt
- Közös ellenségképet kreál
- Etatista, azaz támogatja a kiterjedt, „gondoskodó” államot
- Ünnepli és támogatja a hagyományos családmódellet és az ennek megfelelő nemi szerepeket

Az alábbiakban saját korábbi álláspontomat (mely szerint ideológiai értelemben eklektikus volna az orbáni szakpolitika-csinálás) felülvizsgálva azt igyekszem tesztelni, hogy vajon kimutatható-e a 2010 és 2017 közötti családpolitikában az egyértelmű ideológiai irány. Ha a vizsgált szociálpolitika (mint azt Szelényiék sugallják) a posztkommunista tradicionalizmus jegyében fogant, éles választóvonalat fog húzni az „érdemes” és az „érdemtelen” társadalmi csoportok között. Ebben a felosztásban az „érdemtelenek” az ún. „dologtalanok” lesznek, akik nem szolgáltak rá az állami (társadalmi) támogatásra. A politika minden bizonnyal ellenségesen lép majd fel a melegekkel és más szexuális kisebbségekkel szemben. Emellett a posztkommunista tradicionalizmusnak megfelelő családpolitika egyszerre lesz államközpontú és jellemzi majd a vallási elkötelezettség.

Dolgozatom második felében amellet fogok érvelni, hogy az általam vizsgált családpolitikai reformok átmennek a posztkommunista tradicionalizmus „tesztjén”, különösen, ami az „érdemes” és „érdemtelen” társadalmi csoportok elválasztását illeti. Ugyanakkor a konkrét intézkedések a hagyományos családi viszonyok megteremtésében jóval komplexebb, „barkácsoló” képet mutatnak, különösen 2014 után. Az ekkor történt családpolitikai félfordulat óta a kormányzati célok között olyan nem tradicionális értékek is megjelentek, mint például a kisgyermekes anyák munkavállalásának fokozott támogatása.

Az orbáni családpolitika

A Fidesz 1990-es évek közepén bekövetkezett konzervatív fordulatához remekül illeszkedett a hagyományos családmodellt támogató, nagyvonalú családpolitika, amely az első Orbán-kormány idején központi szerepet játszott.¹⁶ 2010 óta, ha lehet, még nagyobb jelentőséget kapott a családdal és a (hagyományos) nemi szerepekkel kapcsolatos kormányzati kommunikáció, valamint az ehhez kapcsolódó szakpolitikai intézkedések.

Habár a valóságban keverednek, az elemzés szempontjából érdemes megkülönböztetni egymástól a *szimbolikus* és a *konkrét* szakpolitikai döntések szintjét. A szimbolikus gesztusok között nem csak a konkrét döntéseket (mint például az Alaptörvény vonatkozó paragrafusai) vizsgálom meg, de azokat is, amelyek a diskurzus szintjén fontosak voltak, de (végül) nem lett belőlük szakpolitikai döntés. Mint arra legutóbb török társadalomtudósok felhívták a figyelmet, az ún. diszkurzív kormányzás (*discursive governance*) hatással lehet az emberek döntéseire és attitűdjeire akkor is, ha konkrét (restriktív vagy támogató) szakpolitikai reform nem kapcsolódik hozzájuk.¹⁷

Fontos elemzési kérdés, hogy a szimbolikus szint ideológiailag mennyire koherens (tehát csak a tradicionalista ideológiát közvetíti-e), továbbá, hogy mennyire van összhangban a konkrét szakpolitikai döntésekkel. Ha koherensek az intézkedések, jóval erősebb hatást várhatunk, és inkább valószínű, hogy a társadalom tagjai a kormányzat által elvárt irányba változtatnak az attitűdjeiken vagy viselkedésükön, például a nemi szerepek vagy a gyermekvállalás tekintetében. Ha azonban ellentmondanak a konkrét intézkedések a szimbolikus szintnek, és gyenge a koherencia, a „jó társadalomról”, a „jó családról” küldött üzenetek gyengébbek lesznek, és elmaradhat a várt társadalmi hatás.

Szimbolikus családpolitikai reformok és diskurzus 2010 óta

Az első, második és a harmadik Orbán-kormány is azon igyekezett, hogy megerősítse a hagyományos családmodellt és az ennek megfelelő nemi szerepeket. Nem csupán arról van szó, hogy Orbán személyesen, valamint a Fidesz és a KDNP kizárólag férfiakból álló vezérkara a hagyományos családot (és lehetőleg a nagycsaládot) tartja a követendő együttélési módnak, de arról is, hogy a kormányzat szereplői hisznek abban az érvrendszerben, amely szerint a fogyatkozó születésszám mögött a hagyományos családmodell felbomlása, a nők munkavállalása,

¹⁶ Gyarmati (2010); Inglot, Szikra and Rat (2013)

¹⁷ A „discursive governance”-ról ld. Kurkut és Eslen-Ziya (2011), valamint Korkut, Bucken-Knapp, Cox és Mahendran (2015).

tanulása, és így a „hagyományos anyai szerep” elhanyagolása áll.¹⁸ Ez a gondolkör egyúttal összeköti a fertilitást a gazdasági prosperitással, a gyerekszám csökkenését a gazdasági hanyatlással. A Fidesz tehát a számára oly fontos demográfiai folyamatok megfelelő irányba terelését a hagyományos családmodell helyreállításán keresztül képzeli el. Ennek érdekében két típusú cselekvést látunk. Egyfelől szimbolikus és anyagi szinten is támogatja a hagyományos család intézményét, másfelől pedig harcot indít a nemek közötti egyenlőség (a Fidesz szerint „gender-ideológia”) és az LMBTQ-jogokkal szemben.

A hagyományos család szimbolikus megerősítéséhez kapcsolódó első és egyben legfontosabb kormányzati lépés annak az új alkotmányban való rögzítése volt. A 2011-es Alaptörvény „Nemzeti Hitvallása” a két háború közötti időszak konzervatív retorikáját idézve kimondja, hogy „együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet”. Az L. cikk tartalmazza a Fidesz család-definícióját: „Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony.” Az a hatalomtechnikai mód, ahogyan ez a passzus az alkotmányba került, szintén figyelmet érdemel: Először az új Családvédelmi (2011. CCXI.) törvényben rögzítette azt a kormánypárt, amit azonban az akkori alkotmánybírók alkotmányellenesnek vélt, mire a vitatott jogszabályt módosításként beemelte az Alaptörvénybe a Fidesz-többség.

Az Orbán-kormány a hagyományos család „megmentése” és a negatív demográfiai folyamatok visszaszorítása érdekében számos szokatlan, olykor radikális javaslattal is élt. Ezeket végül jellemzően nem ültették át a gyakorlatba, azonban az ötletek hónapokig formálták a közbeszédet. Az egyik első ilyen kezdeményezés a gyermektelenségi adó bevezetésének gondolata volt, amelyet még 2010 nyarán Boross Péter korábbi MDF-es miniszterelnök, Orbán későbbi tanácsadója vetett fel.¹⁹ A negatív fogadtatás ellenére (amely rámutatott, hogy a Rákosi-rendszerben volt utoljára „agglégényadó”) 2016-ban a Kereszténydemokrata Párt (KDNP) Ifjúsági Tagozata újra elővette a kérdést, immár összekapcsolva azzal a gondolat-tal, hogy csak három vagy több gyerekes nők tölthessenek be vezető funkciót a közigazgatásban.²⁰

A nők politikai szerepvállalása terén a kormány konzisztensen tradicionalista felfogást érvényesít. Maga a miniszterelnök 2015-ben egy zártkörű beszélgetésben

¹⁸ Ez az érvelés már a két háború között is jelen volt, és az 1960-as évek közepétől felerősödött, és fontos szerepet játszott az 1973-as és az 1984-es népesedéspolitikai csomagok elfogadásában. Ld. erről pl. Heller et. al. (1988); Melegh (2006); Gábos és Tóth (2000).

¹⁹ Ld. <http://www.hirportal.hu/c/nem-erzelmi-kerdes-a-gyermektelenségi-ado-20100915.html>

²⁰ Ld. http://hg.hu/itthon/20160107_A_szingliadorol_indit_vitat_a_KDNP

fejtette ki, hogy azért nincsen nő a miniszterek között, mert a politika teremtette „brutális helyzeteket” a nők „nem bírják”.²¹ Ugyanakkor az is kiszivárgott, hogy a családjügyekért felelős államtitkár posztjára olyan nőt keresett, akinek legalább három gyermeke van.²² Többgyermekes anyákat tehát el tud képzelni másodvonalbeli politikai pozícióban Orbán, általában nőket azonban nem. Talán az sem véletlen, hogy a miniszterek között felülreprezentáltak a nagycsaládos férfiak. A politikai elitnek a nők közéleti szerepvállalásáról alkotott véleményét jól tükrözi, hogy – az EU-ból és az ellenzék felől érkező kritikák ellenére – az országgyűlési képviselők mindössze 8 százaléka nő 2010 óta, ami a legalacsonyabb arány az Európai Unióban.

A gyermektelenségi adóhoz hasonló vitákat váltott ki, és végül szintén elbukott a *gyermekes utáni szavazati jog* gondolata, amelynek értelmében a parlamenti választásokon a szülőknek gyermekeik száma alapján többlétszavazatuk lenne. Érdekes tény, hogy ezt az ötletet eredetileg Mécs Imre vetette fel még 1995-ben.²³ A Fidesz 2011-ben, az új alkotmány szövegezésekor kapta fel újra ezt a témát, amelyről, úgy mond, megkérdezték az embereket az alaptörvényről szóló nemzeti konzultáció során. Orbán személyes ügye lehetett a családi szavazati jog, amelynek elbukását így kommentálta: „Fáj a szívem azért, hogy az emberek kidobták a családi szavazati jog lehetőségét, de ezt a döntést tudomásul kell vennünk.”²⁴ A szimbolikus és megvalósult (nem kevés kritikát kiváltó) intézkedések sorát gazdagítják olyan eseménysorozatok is, mint a Házasság hete²⁵ vagy a Párvalasztó Program,²⁶ amelyek a hagyományos család intézményét volnának hivatottak népszerűsíteni az összes, a kormány által uralt médiában.

A pozitív (valamit adni kívánó, támogató) szimbolikus eszközök mellett a kormány másik kommunikációs stratégiája a támadás az ún. gender-ideológia ellen. Ez a módszer jól illeszkedik abba az elsősorban (szélső)jobboldali, ultrakonzervatív pártok, civil szervezetek és egyházak által támogatott kampányba, amely a „gender”-t, a nemek közötti egyenlőségre való törekvést, mint valami dekadens,

²¹ Ld. <https://444.hu/2015/10/06/orban-elarulta-miert-nincsenek-nok-a-magyar-politika-legfelsoszintjein>

²² Novák Katalin, aki immár nem csak a család- és ifjúságügyért, de a külkapcsolatokért is felelős az Emberi Erőforrások Minisztériumában, valamint a 2017-es tisztújítás óta a Fidesz egyetlen női alelnöke, megfelel ennek a kritériumnak. A család- és nőügyekkel kapcsolatos államtitkári és helyettes államtitkári pozíciókban is szinte kizárólag olyan nők kaptak helyet, akiknek legalább három gyermekük van, miközben az ott dolgozó férfiakkal kapcsolatban ez nem tűnik fontos szempontnak.

²³ Mécs nem csak a Szabad Demokraták Szövetségének (SZDSZ), de a Nagycsaládosok Országos Egyesületének (NOE) is az egyik alapítója és aktív tagja volt.

²⁴ http://index.hu/belfold/2011/02/11/elokerult_a_gyerek_utani_extra_szavazati_jog_a_fideszben/ Ha a gyerekek után nem is, a határon túli magyaroknak meg tudta adni a szavazati jogot, ami ideológiailag és a szavazatszerzés szempontjából nyilvánvalóan fontos volt a Fidesz számára.

²⁵ Ld. <http://hazassaghete.hu/>

²⁶ Ld. <http://mno.hu/belfold/tizmilliobol-segiti-a-parvalasztast-a-kormany-1152081>

az emberi természettől eleve idegen elvet igyekeznek beállítani szerte Európában.²⁷ Ezeknek a mozgalmaknak, amelyek nem ritkán „gender-fasizmusról” beszélnek, a központi gondolata, hogy az agresszív „gender-ideológia” amit az Európai Unió és más szupranacionális szervezetek kényszerítenek az emberekre, a hagyományos család felbomlására, és így a nemzetállamok gyengítésére szövetkeznek.

Kövér Lászlónak a 2015-ös kijelentései éppen ebbe az európai trendbe illeszkedtek, amikor azt mondta, hogy „[n]em akarjuk a Soros-félék nyitott társadalmát, és azt sem, hogy Magyarország olyan jövőtlen társadalommá váljon, ahol »férfigyűlölő nők« és »feminin férfiak« a gyermekekben, családokban csak az önmegvalósítás akadályát látják.” Ezzel szemben a Fidesz vezetői azt szeretnék, „ha lányaink az önmegvalósítás legmagasabb minőségének azt tartanák, ha unokákat szülhetnének nekünk”.²⁸

Talán véletlen, hogy a konzervatív nézeteiről és Fidesz-szimpatijáról ismert pop-sztár, Kovács Ákos, hasonló értelmű nyilatkozata pont a Kövér-beszéd elhangzásának napján látott napvilágot. Ákos többek között azt mondta, hogy „[a] nőknek nem az a dolguk, hogy ugyanannyi pénzt keressenek, mint a férfiak. Én így érzem. [A dolguk] a női princípiumot beteljesíteni, nem? Valakihez tartozni. Valakinek gyereket szülni”.²⁹ Ákos tradicionalista megnyilatkozásai szokatlan vihart kavartak, amelyben a kormány is exponálta magát. Elsőként felmondta a szerződését vele a Telecom,³⁰ majd válaszul még aznap a kormány utasította az összes minisztériumot és háttérintézményeiket, hogy bontsák fel szerződéseiket a céggel, hasonló indokból (misperint a cég lépése nem összeegyeztethető a kormány alapelveivel).³¹ Mindeközben a rajongók egy része Ákos közelgő koncertjére vásárolt jegyek visszaváltására buzdított,³² a Kövér-beszéd hatására pedig több százan negatív terhességi tesztet küldtek a házelnöknek.³³

A „gender ideológia” elleni kampány 2016 után összekapcsolódott a CEU és Soros György elleni támadássorozattal. Ekkor a CEU gender tanszéke is célkeresztbe került, és igyekeztek kikezdeni az ELTE Társadalomtudományi Karán 2017 szeptemberében indítandó Gender MA programot is.³⁴ Ellenlépésként a kormány sietve akkreditáltatott egy Családi Tanulmányok MA programot a

²⁷ Az utóbbi évtizedben ezeknek a mozgalmaknak a feléledését láthattuk elsősorban Franciaországban, Szlovákiában és Lengyelországban is. A „gender-ideológia” elleni támadásról ld. Kovács és Póim (2015).

²⁸ Ld. <http://mno.hu/politika/vihart-kavartak-kover-laszlo-szavai-1319148>

²⁹ <http://mno.hu/politika/vihart-kavartak-kover-laszlo-szavai-1319148>

³⁰ <http://www.origo.hu/kultura/quart/20151217-akos-facebook-telekom.html>

³¹ <http://www.origo.hu/itthon/20151217-a-kormany-minden-szerzodest-felbont-a-magyar-telekommal.html>

³² <https://www.facebook.com/events/938433192903841/>

³³ http://hvg.hu/itthon/20151214_Terhessegi_tesztekkel_arasztanak_el_Kover

³⁴ Ld. pl. http://index.hu/belfold/2017/02/23/tarsadalmi_nemek_gender_mesterkepzes_az_elten/ (Letöltve 2017. július 20.)

Corvinus Egyetemen.³⁵ Habár ez utóbbi képzés tartalmilag nem áll éles ellentétben a nemek közötti egyenlőség gondolatával, a döntés szimbolikus időzítéséből és kommunikációjából egyértelműen kirajzolódik az üzenet, amely szerint a „gender” és a „család” egymással kibékíthetetlen társadalmi jelenségek.

Érdekes megfigyelni, hogy a hasonlóan ellenséges narratívákkal szemben (mint például a menekültek vagy a hajléktalanok elleni kormányzati uszítás) a gender-szempontról konzervatív kijelentésekre viszonylag erős közéleti reakció született, ami azt mutatja, hogy a magyar társadalom viszonylag széles (de legalábbis hangos és befolyásos) rétegei érzékenyek a családi, párkapcsolati ügyekbe való hatalmi beavatkozásra. Meg vannak tehát a tradicionalista ideológia pragmatikus határai: A magyarok, bár a közvélemény-kutatások során konzervatív, családközpontú attitűdről tesznek tanúbizonyságot, saját életmódjuk tekintetében már rég nem a hagyományos családmodellt követik.³⁶

Ezt a helyzetet felmérhette az Orbán-kormány, hiszen ha ragaszkodott volna az Alaptörvényben lefektetett hagyományos családmodell ideájának átültetéséhez a konkrét szakpolitikai gyakorlatba, akkor ki kellett volna rekesztenie a társadalomnak egy jelentős rétegét a családtámogatási rendszerből. Ezt azonban vonakodott megtenni, sőt, 2014 után olyan szakpolitikai döntéseket is hozott, amelyek éppen az ellenkező irányba mutattak.

Konkrét családpolitikai intézkedések 2010 óta

A 2010 utáni családpolitika alapjait a 2011-es, sarkalatos családvédelmi törvényben fektette le a Fidesz–KDNP kormány.³⁷ Mint ismert, a sarkalatos törvények kvázi-alkotmányos státusszal bírnak – megváltoztatásuk csak kétharmados többséggel lehetséges. Ez nem csak a családpolitika központi szerepét mutatja az Orbán-kormány számára, de azt is, hogy a kabinet több parlamenti cikluson átívelő, stabil törvénykezést akart ezen a területen, amit esetleges bukása után is folytatnia kell a következő kormánynak.³⁸ A családvédelmi törvényben is a

³⁵ Ld. pl. <http://elteonline.hu/kozelet/2017/03/08/csaladtudomanyi-mesterkepzeset-indit-a-corvinus-egyetem-valaszul-az-elte-gender-kepzesere/> (Letöltve 2017. március 8.)

³⁶ Ld. erről pl. Dupcsik és Tóth (2008), illetve Takács (2012). Kelet-európai összehasonlításban Magyarországon a házasságkötések száma az egyik legalacsonyabb, a válásoké pedig az egyik legmagasabb. Ld. pl. Transmonee Database 2017.

³⁷ 2011. CCXI. törvény a családok védelméről.

³⁸ A második Orbán-kormány hatalomtechnikájának fontos eleme volt, hogy számos olyan kérdést, amelyet korábban egyszerű többséggel szabályoztak, sarkalatos státuszba emeltek, megakadályozva ezzel egy (nem kétharmados) kormányváltás esetén az adott törvény módosítását. Megjegyzendő, hogy szociálpolitikai vagy adózási kérdéseket az európai demokráciákban nem szokás kétharmados többséggel szabályozni, hiszen ez megköti a következő kormányzat kezét, és így csorbítja a demokratikus működést.

konzervatív, tradicionalista és etatista, beavatkozó elemek dominálnak, de korántsem olyan koherensen, mint azt a diszkurzív szinten láthattuk. A legfontosabb elv, hogy a családok támogatása a szociális rászorultság alapján működtetett ellátórendszerrel elkülönül. A családpolitika célja ebben a kontextusban nem *általában* a családok jólétének növelése (és így például a gyermekek szegénységtől való megvédése), hanem sokkal inkább a szelektív pronatalizmus³⁹, tehát a „megfelelő” családok ösztönzése a gyermekvállalásra. A törvény 2. §-a alapján „[a]z állam elsősorban a gyermekek *felelős* felneveléséhez járul hozzá támogatások formájában” (kiemelés tőlem, Sz. D.). A „felelős” gyermekvállalás fogalma azt sugallja, hogy az állam az anyagilag erős családokat szeretné ösztönözni a gyermekvállalásra. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a „nem felelős” családokat nem, vagy csak kevésbé igyekszik támogatni.

A fenti alapelvnek megfelelő legfőbb szakpolitikai eszköz, mint azt a törvény leszögezi, a gyermekek után járó *családi adókedvezmény*. Ez az ellátási forma, szemben a készpénzben nyújtott, minden család számára elérhető családi pótlékkal vagy GYES-sel, valóban a jobb helyzetűeket támogatja, még hozzá keresetükkel és gyermekeik számával arányosan növekvő mértékben, miközben semmiféle támogatást nem nyújt a legnehezebb helyzetben élő, munkanélküli vagy feketén dolgozó családoknak. Miközben ez a politika jól illeszkedik a posztkommunista tradicionalizmus „dolgozó” és „dologtalan” társadalmi csoportokat elválasztó ideológiájához, egyúttal neoliberais is, amennyiben ez utóbbi ideológia támogatja leginkább a készpénzes ellátások helyett az adócsökkentést és az adókedvezmények rendszerét. A Fidesz maga is számos esetben úgy kommunikálta az egykulcsos személyi jövedelemadót és a nagy összegű családi adókedvezményt, mint ami százmilliárdokat „hagy” a családoknál.

A 2011-es Családvédelmi törvény ugyanakkor tartalmaz olyan irányelveket is, amelyek inkább az egyenlősítő ideológiának felelnek meg. Így például leszögezi, hogy „[a] gyermekvállalás nem eredményezheti a család szegénységbe süllyedését”, valamint azt is, hogy az állam „segíti a munkavállalás és a családi élet összeegyeztetését”. Mint azt látni fogjuk, az előbbi alapelv teljesen hiányzik a megvalósult családpolitikai reformokból. Ezzel szemben az utóbbi, éppenséggel a nemek közötti egyenlőség irányába mutató elv határozottan jelen van a 2014 utáni intézkedésekben. Egy konzervatív kormánytól az is meglepő, hogy a családon kívüli, intézményes gyermekgondozáshoz való *jogot* megemlíti a sarkalatos törvényben: „A munkavállaló szülő jogosult arra, hogy gyermeke elhelyezéséhez munkaideje tartamára az államtól segítséget kapjon”.

Összességében azt látjuk, hogy a Családvédelmi törvény ideológiai szempontból jóval megengedőbb, mint azt az Alaptörvény vagy a kormány családdal és genderrel

³⁹ Ld. Melegh (2006)

kapcsolatos diskurzusa alapján feltételezhetnénk. Például nem szól arról, hogy házassághoz kötné bármelyik ellátást (ami pedig következhetne az Alaptörvényből), és nem jelenik meg az anyák kiemelt otthoni gondoskodó szerepe sem, ami a Fidesz hagyományos család iránti elkötelezettségét fordítaná le szakpolitikai szintre. És bár leszögezi, hogy elsősorban a jobb helyzetűek támogatása a célja, a másik oldalról védelmet kíván nyújtani a szegényebb családoknak is.

Az átfogó családpolitikai dokumentumok közül megemlíthető még a 2012-es „Új baby boom – a középosztály gyermekvállalási forradalma” című tervezet, amely (némileg meglepő módon) a Nemzetgazdasági Minisztériumban született.⁴⁰ Ez a dokumentum, mint az a címéből is kiderül, már teljes nyíltsággal fogalmazza meg a szelektív pronatalizmus gondolatát, miszerint a középosztály (és nem az összes magyar család) gyermekvállalását szeretné ösztönözni. A terv összeköti az ország gazdasági felemelkedését a gyermekek számának növekedésével, amikor leszögezi, hogy „a gyermekvállalás nemzetgazdasági érdek, hiszen „minden gyermekkel leendő adófizető születik!”⁴¹ A Kádár-rendszer népesedéspolitikai csomagjainak retorikája köszön vissza, amikor a „családbarát közgondolkodás” kialakítását és a gyermekvállalást népszerűsítő médiakampány indítását javasolja a szöveg.⁴²

A Fidesz egyik első, a keret-dokumentumoknál konkrétabb intézkedése a GYES idejének három évre való visszaállítása volt még 2010-ben.⁴³ Ezzel megismétlődött, ami 1998-ban, a Bokros-csomag után történt: míg a szocialisták és a liberálisok 1995-96-ban a gazdasági „vészhelyzet” árnyékában drasztikusan megkurtították a családi ellátásokat (teljesen megszüntetve például a GYED-et), hatalomra kerülve a Fidesz a családok „mentőjeként” tudott fellépni. A tradicionalista, az anyák otthon tartása felé mutató újabb elem volt, hogy 40-ről 30 órára csökkentették a GYES melletti munkavállalás maximális heti időtartamát.

Fontos, hogy miközben a családi adókedvezmény összegét drasztikusan megnövelte (három gyerek esetén gyerekenként 33 ezer forintra), a Bajnai-kormány által a válság alatt befagyasztott, univerzálisan (állampolgári jogon) járó ellátások – mint a családi pótlék és a GYES – értékét a Fidesz nem emelte, ezért ezek reálértékük több mint harmadát elveszítették 2017-re.⁴⁴ Ezzel szemben a munkavállaláshoz kötött, a jobb munkaerőpiaci helyzetűek (a „dolgozók”) által igénybe vett ellátásokat, mint a terhességi gyermekágyi segély (később csecsemőápolási díj – CSED) és a gyermekápolási díj (GYED) értéke jelentősen nőtt évről évre. Ez tökéletesen

⁴⁰ Matolcsy György minisztersége idején kifejezetten aktív volt a demográfiai kérdésekben. Ld. NGM (2012).

⁴¹ Ibid: 97.

⁴² Ibid: 109.

⁴³ A GYES idejét három évről két évre szállította le a Bajnai-kormány a válság idején.

⁴⁴ A családpolitikai reformok részleteiről ld. Darvas és Szikra (2017).

megfelel annak a Családvédelmi törvényben lefektetett elképzelésnek, miszerint a jobb helyzetű, „felelős” családokat kívánja a kormány támogatni, miközben a szegény családokat is érintő ellátásokat takaréklángra állítja.

Mindeközben a családi pótlék univerzális jellege számos intézkedés hatására jelentősen gyengült. A Fidesz folytatta ugyanis a 2000-ben elindított (majd a szocialista–liberális kormány által eltörölt) intézkedést, amely alapján a családi pótlékhoz való hozzájutást óvodáztatáshoz és iskoláztatáshoz kötötte, ezúttal szigorúbb szankciókkal.⁴⁵ A kötelező óvodáztatás három éves korra való leszállítása után, 2015-től ez a szankció egyre több kisgyermekes családot érinthet. Családi pótlékre való jogosultságát sok család ugyanakkor azért veszítette el, mert a tankötelezettség korhatárát 2011-ben 18-ról 16 éves korra szállította le a kormány. 2010 és 2015 között öt év alatt 200 ezer fővel csökkent a családi pótlékban részesülő családok száma, ami zömmel a szigorúbb szabályozásnak, és kisebb mértékben más olyan tényezőknek tudható be, mint a 2010 utáni felgyorsult kivándorlás.

Van olyan terület, ahol a kormány (hasonlóan a szocialista–liberális kormányokhoz) nem mozdul, és ez az apasági szabadság kérdése. Az európai országok többségében ún. „át nem adható” apasági szabadságot (*non-transferable paternity leave*) vezettek be az utóbbi évtizedben annak érdekében, hogy a férfiak és nők gyermekgondozással töltött idejét valamelyest kiegyenlítsék, és támogassák az apák gondoskodó szerepét. Az Európai Unió irányelvével ellentétben (amely legalább két hét, a „másik szülő által” igénybevett szülői szabadságot ír elő), Magyarországon az apasági szabadság bevezetése, tehát 2002 óta öt nap maradt, és ezen a második és a harmadik Fidesz-kormány sem változtatott. Mivel ez az intézkedés kifejezetten a nemek közötti egyenlőség növelését célozza, a konzervatív ideológiával teljesen konzisztens a változatlanul rövid idő. A terhességi-gyermekágyi segély (amely valójában egy, szorosan munkaviszonyhoz és keresethez kötött társadalombiztosítási ellátás)⁴⁶ átnevezése csecsemőápolási díjra (CSED) szintén összhangban van a családvédelmi törvénnyel és a kormány általában vett szociálpolitikájával, amely a dolgozó „érdemesek” és a munkanélküli „érdemtelenek” közötti választóvonalat igyekszik elmélyíteni. A „segély” elnevezést ennek megfelelően következetesen kitorlí a jobb helyzetűek ellátásaiból, hiszen az a szegények (drasztikusan leépített) ellátására vonatkozik.

Fontos megjegyezni, hogy a harmadik Orbán-kormány a családpolitikájában félfordulatot vett. A korábbi tradicionalista, a hagyományos családot szelektíven támogató politikákat felváltotta egy jóval megengedőbb szakpolitika, amely a 2007

⁴⁵ 50 óra hiányzás esetén nem csak a családi pótlékot függesztheti fel a jegyző, de a szülő jogát is megvonhatja a közmunkára.

⁴⁶ Terhességi gyermekágyi segély az 1891-es első társadalombiztosítási törvény óta létezik. Az elnevezést az magyarázza, hogy ebben a korai időszakban még nem létezett a segélyeket a társadalombiztosítási járadékoktól megkülönböztető terminológia. Ld. erről Aczél, Szelewa és Szikra 2012.

utáni németországi⁴⁷ és még korábbi skandináv megoldásokhoz⁴⁸ hasonlítható. Úgy tűnik, a kormány 2014-ben feladta az anyák „otthon tartásának” célját; e helyett a kisgyermekes anyák, azon belül is a tanultabb rétegek munkavállalását kezdte támogatni.

Az ebbe az irányba mutató intézkedések közül a legfontosabb a GYED extra, amely valójában az 1985 óta létező, kétéves Gyermeknevelési Díj (GYED) reformját jelenti. Az új szabályozás lehetővé teszi, hogy a szülők (tipikusan az anyák) a gyerek egyéves kora után teljes állásban munkát vállaljanak úgy, hogy közben a GYED teljes összegét megkapják.⁴⁹ Az ún. testvér-GYED pedig az egy-két év különbséggel születő gyerekek mindegyike után párhuzamosan ad GYED-et és GYES-t.⁵⁰ A GYED extra harmadik intézkedése a diplomás- GYED, amely a garantált bérminimum összegében jár a gyerek egy (2018 óta két) éves koráig az egyetemista anyáknak – de az apáknak nem. Egy 2016-os reform alapján a GYED mellett már a gyermek féléves korától kezdve lehet dolgozni, ami praktikus anynyit jelent, hogy a csecsemőápolási díj (CSED) időszakának lejárta után az anyák teljes állásban visszamehetnek dolgozni úgy, hogy egy fillért nem veszítenek az ellátásukból. Ez az (egyébként meglehetősen pazarló) intézkedés-sorozat ismét a jobb helyzetű családoknak kedvezett, hiszen azok az anyák jogosultak GYED-re, akiknek a szülés előtt legalább egy évig bejelentett munkaviszonyuk volt. A GYED extra intézkedései ugyanakkor azt is mutatják, hogy az Orbán-kormány a szakpolitikák szintjén elszakadt a társadalmi nemi szerepek tradicionalista felfogásától.

Még a fentinel is meglepőbb fordulat következett be a bölcsődei ellátásban. A bölcsődék fejlesztése tipikusan szociáldemokrata cél, hiszen a kisgyermekek korai szocializációja és fejlesztése, illetve a nehezebb helyzetű szülők munkavállalása szempontjából az egyik legfontosabb intézmény. Bár az ideológia szempontjából úgy a Magyar Szocialista Párt, mint az SZDSZ zászlajára tűzhetne volna, valójában mindkettő elhanyagolta a bölcsődék ügyét, és így az 1990-es évek óta, amikor a kistelepüléseken gyakorlatilag megszűnt az ellátás, a bölcsődébe járó gyermekek aránya a 0-3 éves korosztály 10-11 százaléka körül stagnált egészen a 2010-es évekig. Ez így volt még abban a rövid időszakban is, amikor a Gyurcsány-kormány meghirdette a gyermekszegénység elleni stratégiát.⁵¹ Ezzel

⁴⁷ Ld. pl. Hagemann (2011); Morgan (2013).

⁴⁸ Ld. pl. Leira (2006).

⁴⁹ A GYES-re és a GYED-re mindkét szülő jogosult, ugyanakkor az apa az összes igénybevevő mindössze maximum 4-5 százaléka szokott lenni. A GYES egyösszegű, 2008 óta 28.500 Ft-ban maximált, három évig járó ellátás, amely minden anyának jár, függetlenül a korábbi munkaerőpiaci pozíciójuktól. A GYED a gyerek két éves koráig jár azoknak a szülőknek, akiknek a szülést megelőzően legalább egyéves munkaviszonyuk volt. Értéke minden évben nőtt, 2017-ben bruttó 178.500 Ft.

⁵⁰ A GYES-t a Kádár-korban is lehetett „duplán” kapni, külön minden gyerek után, sőt, a gyerekek száma szerint nőtt az összege.

⁵¹ MTA GYEP 2007.

szemben a Fidesz időszaka alatt ez az arány fokozatosan 16 százalékra nőtt 2016-ra. Ebben az évben ráadásul a kormány nagy volumenű (részben EU-s támogatásból finanszírozott) bölcsődefejlesztési programba fogott, és a bölcsődei jogosultság jelentős kiterjesztését hirdette meg.⁵² Ez alapján a kisgyermekes szülők, éljenek akár a legkisebb településen, jogosulttá fognak válni a bölcsődei ellátásra 2018-tól. A rendelet úgy szól, hogy minden településen meg kell szervezni a bölcsődei ellátást, ha legalább öt család igényli azt, vagy ha 40 három évnél kisebb gyermek él a településen.

Az ideológiai félfordulat ugyanakkor csak korlátozottan érvényes a legnagyobb nyilvánosságot kapott, 2015-ben bevezetett CSOK-programra. A Családi Otthonteremtési Kedvezmény (CSOK) a GYED extrához hasonlóan nem egy új ellátás bevezetését jelentette, hanem egy régi, már működő program radikális reformját. A korábbi Szociálpolitikai Támogatást (közismert nevén *szocpolt*) átnevezték, és a szociálpolitika helyett a családtámogatások közé helyezték. A családvédelmi törvénynek megfelelően az ellátás teljesen elveszítette a szociálpolitikai, a szegényebb családokat támogató jellegét, és ezzel együtt óriásira növelték a jó anyagi helyzetű, három és többgyerekes családok támogatását azzal, hogy nekik 10 millió forintos vissza nem térítendő támogatást, valamint 10 millió forint kedvezményes kölcsönt nyújt az állam új lakás vételére vagy építésére. A CSOK a kormányzati kommunikáció szerint demográfiai és gazdasági célokat szolgál: a gyermekszám növekedését, a harmadik gyermekek megszületését, valamint az építőipar fellendülését várták tőle. A szegényebb rétegek kizárása a CSOK-ból elsősorban a szigorú munkateszten keresztül valósul meg: két év főállású munkaviszonyt vagy ennek megfelelő járulékfizetést kell igazolni az ellátás igénybevételéhez. A közmunkát nem fogadja el a rendszer munkaviszonynak. A CSOK újdonsága továbbá, hogy nem csak a háromgyerekesek, de azok a fiatal párok is hozzájuthatnak a maximum 10+10 millió forinthez, akik „beigérik” a gyermekek születését. Míg a már három vagy több gyermekkel rendelkezőknél nem feltétel a házasság, addig a fiatal, gyermektelen pároknak össze kell házasodniuk ahhoz, hogy hozzájussanak.

Összességében konkrét családpolitikai döntések terén jóval diffúzabb intézkedéseket láttunk, mint azt a szimbolikus szint egységes konzervativizmusa sugallta volna. Az egyes szakpolitikákban, főleg 2014 után a harmadik Orbán-kormány idején, a posztkommunista tradicionalizmus ideológiájának részben megfelelő, részben attól eltérő intézkedéseket láttunk.

⁵² 6/2016 (III.24) EMMI-rendelet.

Összegzés: a posztkommunista tradicionalizmus ideológiája az orbáni családpolitikában

A Fidesz 1990-es évek közepén bekövetkezett konzervatív fordulata óta az „istenhaza-család” hármasa a párt ideológiájának fontos részévé vált. Az orbáni illiberális kapitalista rendszer tradicionalista ideológiája szerint a társadalmat szétzilálta „a hagyományos értékek megrendülése”, és ezért a hatalom egyik fő feladata ezen értékek helyreállítása.⁵³ A hagyományos értékek kommunikációjának és a hagyományos családmódelll állami újraelosztással való konkrét támogatásának fontos terepe az itt elemzett családpolitika. A konzervatív fordulat azonnali politikai haszonnal járt: a hagyományos családmódelll iránti elkötelezettség és a demográfiai kérdés középpontba állítása az 2010-ben hatalomra került Fideszt egyértelműen elhatárolta a korábbi szocialista–liberális kormányoktól. Ráadásul a tradicionális nemi szerepek erősítése a stabilitást és a rendet sugallja, amire a válság sújtotta időszakban különösen nagy igény mutatkozott.

Elemzésünkéből kiderült, hogy a szimbolikus családpolitikai döntések tökéletes összhangban voltak a posztkommunista tradicionalizmus ideológiájával, mert konzisztensen megfogalmazták a férfi és nő házasságán alapuló (heteroszexuális és nukleáris) család védelmét. A családvédelem céljára sarkalatos törvényt hozott a Fidesz, és a hagyományos családot igyekezett retorikai szinten és egyes intézkedéseivel is támogatni. Ugyanakkor a második és harmadik Orbán-kormány diszkurzív harcot vívott a nemek közötti egyenlőséggel és az általa „gender-ideológiának” nevezett jelenséggel szemben is, amely a kormány szerint aláássa a hagyományos családi értékeket.

Vizsgálódásunk során azt találtuk ugyanakkor, hogy a szimbolikus szinttől az állami újraelosztást is megvalósító, az emberek mindennapi életét befolyásoló konkrét szakpolitikai döntések felé haladva látványosan csökkent a Fidesz családpolitikájának ideológiai konzisztenciája, és jelentek meg más ideológiai elemek is (ld. a 2. táblázatot). Ezek közül kiemelkedik a neoliberális ideológia, amelyben központi szerepet kap a foglalkoztatás növelése akár a kisgyermekes anyák esetében is. Az adócsökkentés és az egykulcsos személyi jövedelemadó is tipikus neoliberális (neokonzervatív) elképzelések, amelyek alapján a készpénzes ellátás helyett az adókedvezményeket preferálja az állam. A cél úgymond az, hogy minél kevesebb pénzt vegyen el az állam a polgáraitól, hogy azok szabadon rendelkezhessenek a megtermelt javakkal.⁵⁴ Jellemző neoliberális döntés az univerzális ellátások befagyasztása is. Elemzésünk egyik fontos tanulsága azonban, hogy a neoliberalizmus csak a szegény családok irányában nyilvánult meg, míg a gazda-

⁵³ Csillag és Szelényi (2015: 36)

⁵⁴ Ld. pl. Hayek (1991).

gabbaknak a posztkommunista tradicionalizmus etatista, bőkezű, gondoskodó állama jut részéül.

A szociáldemokrata, a nők és férfiak egyenlőségét zászlajára tűző, és osztályszempontból is egyenlősítő ideológia alig jelenik meg a Fidesz családpolitikájában. A ritka kivételek közé tartozik a családvédelmi törvény szegény családok védelmét is megfogalmazó passzusa és a bölcsődefejlesztés programja, amelynek a gyakorlati megvalósulása még várat magára.

2. táblázat. Az ideológiák megjelenése az orbáni családpolitikában

	Poszt-kommunista tradicionalizmus	(Neo)-liberalizmus	Szociáldemokrácia
SZIMBOLIKUS SZINT			
Alaptörvény	++		
Gender-harc	++		
KONKRÉT SZINT			
Családvédelmi törvény	++	+	+
Családi adókedvezmény		+	
GYES visszaállítása	+		
GYES, családi pótlék befagyasztása		+	
GYED extra	+	+	
Bölcsődék			+
CSOK	+		

Mint azt a 3. táblázatban láthatjuk, a családpolitikában dupla hasítást alkalmazott a Fidesz, és ez a felosztás tökéletesen illeszkedik a posztkommunista tradicionalizmus ideológiájához. A gender, azaz társadalmi nem mentén megkülönböztette a férfi és a nő házasságán és a tradicionális nemi szerepeken alapuló hagyományos családokat, azokon belül is kiemelten a többgyermekeseket egyfelől, és a nem hagyományos (például egyszülős, nem heteroszexuális, nem a hagyományos nemi szerepek szerint élő) családokat másfelől. Társadalmi vagy osztályhelyzet szerint a „dolgozó”, „felelős” családokat választotta el a „dologtalan” és ezért „felelőtlen” családoktól.

3. táblázat. A posztkommunista tradicionalizmus két dimenziójának megjelenése az orbáni családpolitikában

		GENDER	
		Hagyományos család	Nem hagyományos család
OSZTÁLY	„Dolgozó”	++	+
	„Dologtalan”	—	—

Elemzésünkéből kiderült, hogy az éles-hangú, támadó kampányok ellenére a tradicionalista ideológia gender-dimenzióját nem ültette át konzisztensen az Orbán-kormány a konkrét családpolitikai intézkedéseibe. Egyedül a CSOK esetében valósult meg a nem-házások diszkriminációja, és ott is csupán a fiatal párok esetén. Példának okáért egy háromgyerekes, leszbikus kapcsolatban (netán bejegyzett élettársi kapcsolatban) élő anya, aki megfelel az egyéb (korábbi munkavállalással kapcsolatos) szempontoknak, ugyanúgy jogosult a 10+10 milliós forintos támogatásra, mint a heteroszexuális házasságban élő családok.

Az osztályhelyzet terén azonban a Fidesz nem ismer tréfát: az olyan ellátások, amelyek a „dologtalan” szülőkhöz is eljutnak, 2010 óta elsovadtak, míg a „keményen dolgozó”, stabil munkaerő-piaci helyzetű családok soha nem látott forrásokhoz jutottak az utóbbi hét évben. A családi adókedvezmény és a CSOK esetében ráadásul felső korlát nélkül támogatja az orbáni családpolitika a leggazdagabbakat. A CSOK esetében például azok a szülők is jogosultak 10+10 millió forintos támogatásra, akiknek akár több ingatlanjuk is van. Az adókedvezmény esetén pedig például egy öt gyermekes, milliós keresetű szülő (tipikusan a családapa) ötször 33 ezer, azaz 165 ezer forinthez jut hozzá havonta a családi adókedvezményen keresztül, miközben a családi pótlékra is jogosult marad.

Mindeközben a CSOK 10+10 milliós támogatásából, csakúgy, mint a családi adókedvezményből definíció-szerűen kimaradnak a munkanélküli, feketemunkára kényszerülő vagy közmunkán lévő szülők, még akkor is, ha sok gyermeket nevelnek. A szegényebb családokat mintha kifejezetten büntetni akarná az Orbán-kormány a költségvetés számára minimális terhet jelentő segélyek folyamatos csökkentésével és kivételével. Például a szegény háztartások számára életmentő, ún. lakásfenntartási támogatás normatív, azaz kötelezően nyújtandó formáját megszüntette 2015-ben a Fidesz, így azoknál a családoknál, akik nehezen fizetik a rezsit, a korábbiaknál nagyobb eséllyel kapcsolják ki a közműveket. A tarthatatlan lakáskörülmények között élő családok lakásfelújításra, bővítésre nem kaphatnak pár millió forintot, pedig egy ilyen összeg az ő esetükben radikális pozitív válto-

zást hozhatna. A szociális alapon működő lakáspolitikai teljes hiánya miatt nő a lakásszegénységben élők és a hajléktalan családok és egyének száma.⁵⁵ Elemzésem alátámasztja Szelényi korábbi megállapítását, miszerint a posztkommunista országok egyenlőtlenségi dimenziói közül (beleértve az etnicitást és a nemet is) az „osztály mindent visz”.⁵⁶

Úgy tűnik, hogy Orbán Viktor jól kalkulál, amikor a gender-ügyet kevésbé, az osztálydimenziót viszont teljes következetességgel érvényesíti család- és szociálpolitikájában. A magyar társadalom ugyanis a jelek szerint érzékenyebben reagál a magánéletbe beavatkozó hatalomra, mint az osztály- vagy etnikai alapú kirekesztésre. Lehet, hogy Kádár-kori berögződésről van szó, hiszen a kádári kiegészítés fontos része volt, hogy a politika (a korábbiakhoz képest) kivonul a családok életéből. Egy másik értelmezésben azonban azt mondhatjuk, hogy a hagyományos család túl kemény védelme a konkrét szakpolitikákban sértené a közép- és felsőbb osztályok érdekeit. A szegények kirekesztése az ellátásokból nem csak veszélytelenebb, de azzal a politikai hozadékkal is szolgál, hogy a leszakadófélben lévő alsó-középosztály pozícióját a „keményen dolgozók” és a „dologtalanok” közötti hasítás szimbolikusan megerősíti. Ha ehhez hozzávesszük a romák (a többséghez képest) magas munkanélküliségi arányát és nagyobb mértékű szegénységét, akkor a megkülönböztetés mögött implicit etnikai dimenziót is sejtethetünk.

Hivatkozott irodalom

- 6/2016 (III.24) EMMI rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet módosításáról.
- Aczél Zsófia, Dorota Szelewa & Szikra Dorottya (2014), „The changing language of social policy in Hungary and Poland.” In: Béland, Daniel and Klaus Petersen (eds.) *Analysing Social Policy Concepts and Language*. Comparative and Transnational Perspectives. Policy Press, Bristol. 35-57.
- Ádám Zoltán & András Bozóki (2016), „State and Faith: Right-wing Populism and Nationalized Religion in Hungary.” *Intersections: East-European Journal of Society and Politics*. 2016;2 (1):98-122.
- Béland, Daniel (2009), „Gender, Ideational Analysis and Social Policy.” *Social Politics*, 16 (4): 558–81.
- Blaskó Zsuzsa (2011), Három évig a gyermek mellett – de nem mindenáron. A közvélemény a kisgyermekes anyák munkába állásáról. In: Pongrácz (szerk.) *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011/1. KSH NKI. 113-126.

⁵⁵ Ld. pl. Missetics (2017).

⁵⁶ „Class (...) steals the show.” Szelényi (2013: 128)

- Bohle, Dorothee & Greskovits, Béla (2012), *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Ithaca: Cornell University Press.
- Csillag Tamás & Szelényi Iván. (2015), „Drifting from liberal democracy. Neoconservative ideology of managed illiberal democratic capitalism in post-communist Europe.” *Intersections EEJSP* 1(1) 18-48.
- Darvas Ágnes & Szikra Dorottya (2017), Családi ellátások és szolgáltatások. In: Ferge Zsuzsa (szerk.) *Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990-2015*. Osiris, Budapest. 215-253.
- Dupcsik Csaba & Tóth Olga. 2008. “Feminizmus helyett familizmus.” In: *Demográfia*, 2008,
- Farkas Zsombor & Ferge Zsuzsa (2014**), A Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia: Kormányzati vállalatok, követésük, teljesítésük. In: Darvas Ágnes, Ferge Zsuzsa (szerk.) *Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2012-2013*. Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesület, 19-44.
- Ferge Zsuzsa (1997), „The Changed Welfare Paradigm. The Individualization of the Social.” *Social Policy and Administration*, 1: 20-44.
- Ferge Zsuzsa (2017), *Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990-2015*. Osiris, Budapest.
- Gábos András & Tóth István György (2000), A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai. *Századvég*, 2000, 4. sz., 77–114.
- Gauthier, Anne Helene (1996), *The State and the Family: A Comparative Analysis of Family Policies in Industrialized Countries*. Oxford UK: Clarendon Press.
- Greskovits Béla (2015), „The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe.” In: *Global Policy*, Vol. 6. June 2015. 28-37.
- Gyarmati Andrea (2008), „A népesedéspolitikai, szociálpolitikai és gyermekvédelmi értékek, célok, eszközök változása a magyar családtámogatási rendszerben a rendszerváltástól napjainkig.” In: *Demográfia*, 51. évf. 4. 376–405.
- Hagemann, Konrad Jarausch & Cristina Allemann-Ghionda eds. (2011), *Child Care and Primary Education in Post-War Europe*. New York - Oxford: Berghahn Books.
- Hayek, Friedrich A. (1991), *Út a szolgáshoz*. Budapest: KJK
- Heller, Mária, Dénes Némedi and Ágnes Rényi (1988). *Népesedési viták Magyarországon, 1960-1986*. Unpublished manuscript. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf632.pdf
- Inglot, Tomasz, Cristina Rat and Dorottya Szikra (2012), „Reforming Post-Communist Welfare States: Family Policy in Poland, Hungary and Romania since 2000” *Problems of Post-Communism*, 59:(6) 27-49.
- Kapitány Balázs (2011), A pronatalista népesedéspolitikák támogatottsága, a családtámogatások ismertsége. In: Pongrácz (szerk.) *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 1. KSH NKI. 149-156.
- Korkut, Umut & Hande, Eslen-Ziya, (2011), “The Impact of Conservative Discourse in Family Policies: Population Politics and Gender Rights in Poland and Turkey,” *Social Politics*, Vol. 18. No. 3. 387-418.

- Korkut, Umut, Bucken-Knapp, Gregg, Cox, Robert Henry, Mahendran, Kesi (Eds.) (2015), *Discursive Governance in Politics, Policies and the Public Sphere*. London: Palgrave Macmillan
- Kornai, János (2015), "Hungary's U-Turn" In. *Capitalism and Society* 10:(2) 1-24.
- Kováts, E. & M. Pöim eds. (2015), *Gender as Symbolic Glue. The position and role of conservative and far right parties in the anti-gender mobilizations in Europe*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung
- Körösényi András szerk. (2015), *A magyar politikai rendszer - negyedszázad után*. Budapest: Osiris.
- Krasztev Péter & Jon Van Til, J. eds. (2015), *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy*. Budapest – New York: CEU Press
- Leira, Arnlaug (2006), Parenthood change and policy reform in Scandinavia, 1970s-2000s. In. L. Ellingsæter, & A. Leira eds. *Politicising Parenthood in Scandinavia*, Bristol: Policy Press, 27-51.
- Magyar Bálint (2013), *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam*. Budapest: Noran Libro
- Magyar Országgyűlés (2007), Legyen Jobb a Gyermeknek. Országgyűlési Határozat.
- Melegh, Artila (2006), *On the East/West Slope. Globalization, Nationalism and Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*. Budapest – New York: CEU Press
- Michel, Sonya & Rianne Mahon (2002), *Child Care Policy at the Crossroads. Gender and Welfare State Restructuring*. London: Routledge.
- Misetics Bálint (2017), „Lakáspolitikai és hajléktalanság” In. Ferge Zsuzsa szerk. *Társadalom-és szociálpolitika Magyarország, 1990-2015*. Budapest: Osiris, 338-359.
- Morgan, Kimberly J. (2006), *Working Mothers and the Welfare State: Religion and the Politics of Work-Family Policy in Western Europe and the United States*. Stanford CA: Stanford University Press.
- Morgan, Kimberly J. (2013), "Path Shifting of the Welfare State: Electoral Competition and the Expansion of Work-Family Policies in Western Europe. In. *World Politics*. Vol. 65. Issue 1. 73-115.
- MTA Gyermekszegénység Elleni Programiroda (2007), „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia. Budapest.
- Mudde, Cas (2016), *On Extremism and Democracy in Europe*. London: Routledge
- Mudde, Cas (2017), *The Populist Radical Right: A Reader*. London: Routledge
- Müller, Jan Werner (2016) *Was ist Populismus?* Berlin: Suhrkamp
- Neményi Mária (2011), A családi formák pluralizmusa (talált tárgy 1989-ből). In: Aczél et al. szerk. *A társas szociológus: tanulmányok Somlai Péter 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 78-96.
- Nemzetgazdasági Minisztérium (2012), *Az Új Baby Boom. A középosztály gyermekvállalási forradalma*. Budapest

- Pedersen, Susan, (1993), *Family, Dependence, and the Origins of the Welfare State, Britain and France, 1914-1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pongrácz Tiborné szerk. (2011), *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011/1. KSH NKI
- Saxonberg, Steven (2014), *Gendering Family Policies in Central and Eastern Europe: A Historical-Institutional Analysis*. New York: Palgrave/Macmillan.
- Scharle Ágota & Szikra Dorottya (2015), „Recent Changes Moving Hungary Away from the European Social Model” In: Daniel Vaughan-Whitehead (ed.) *The European Social Model in Crisis: Is Europe Losing its Soul?* Cheltenham: Edward Elgar – ILO, 229-261.
- Somlai Péter (2013), *Család 2.0.: Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Budapest: Napvilág.
- Szelényi, Iván (2013), *Poverty and Social Structure in Transitional Societies: The First Decade of Post-Communism*. Plovdiv
- Szelényi, Iván (2015), “Weber’s Theory of Domination and Post-Communist Capitalisms.” *Theory and Society*, 1-24
- Szikra Dorottya (2010), „Családtámogatási rendszerek Európában történeti perspektívában” In: Simonyi Ágnes szerk. *Családpolitikák változóiban*. Budapest: Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, 9-19.
- Szikra Dorottya (2011), „Tradition Matters: Child Care and Primary School Education in Modern Hungary” In: Karen Hagemann , Konrad H Jarauscha, Cristina Allemann-Ghiond (szerk.) *Children, Families, and States.: Time Policies of Childcare, Preschool, and Primary Education in Europe*. New York - Oxford: Berghahn Books, 364-384.
- Szikra Dorottya (2014), „Democracy and Welfare in Hard Times: The Social Policy of the Orbán Government in Hungary between 2010 and 2014.” *Journal of European Social Policy* 24:(5), 486-500.
- Takács Judit (2012), „Termékenységi korlátok a 21. század eleji Magyarországon” *Demográfia* 55 (2-3): 147-171, 2012.
- Tausz Katalin & Lakner Zoltán (2016), „From a Welfare to a Workfare State: Hungary”. In: Schubert, Klaus, Villota, Paloma de, Kuhlmann, Johanna (szerk.) *Challenges to European Welfare Systems*. Zurich: Axel Springer, 325-350.
- Tóth Gábor Attila ed. (2012), *Constitution for a Disunited Nation. On Hungary’s 2011 Fundamental Law*. Budapest – New York: Central European University Press